

Forskning för ökad rättssäkerhet

Hur intervjuar man lämpligast vittnen och brottsoffer? Hur objektiv är polisen vid brottsutredningar? Och hur skiljer man på äkta och fejkad minnesförlust hos gärningsmän? Det är några frågeställningar inom rättspsykologin – ett forskningsområde som växer snabbt i Sverige.

Det är eftermiddag onsdagen den 10 september 2003. Utrikesminister Anna Lindh har precis blivit knivhuggen och polisen samlar ihop nyckelvittnen i ett lunchrum på varuhuset NK. Vittnena pratar med varandra innan de blir utfrågade av polisen. De förhörs sedan i rummet så att andra vittnen kan höra vad som sägs. Ett vittne som stod nära attacken tror sig minnas att gärningsmannen bar en kamouflagefärgad jacka. Detta upprepas sedan av andra vittnen. I rikslarmet beskriver polisen klädseln enligt vad vittnena sagt. Problemet är att beskrivningen är fel – Mijailo Mijailovic hade en grå munkjacka vid överfallet. Vittnena har påverkat varandra och minns fel. Polisen kom därför att spana efter fel person.

Fallet visar tydligt hur känsliga vittnen är för vad andra vittnen säger. En ny studie vid Göteborgs universitet visar särskilt på barns stora känslighet för vad andra säger. Fenomenet är en viktig aspekt inom vittnespsykologin, som är ett stort delområde inom rättspsykologin. Vittnespsykologi kan också handla om att ta fram minnesunderlättande intervjutekniker, forskning kring hur man förhör misstänkta och forskning kring vittneskonfrontationer.

– Under många år var rättspsykologisk forskning inriktad på att definiera fel och missförhållanden. Men nu finns en ny tendens till en positiv rättspsykologi som är mer konstruktiv och ger förslag på nya arbetssätt. Ett exempel på detta är kognitiv intervjumetodik. Vi har gjort mycket forskning på både barn och vuxna som polis och andra grupper har stort intresse av. Man drar helt enkelt nytta av etablerad minnespsykologi för att hjälpa brottsoffer och vittnen att minnas, säger Pär Anders Granhag, professor i rättspsykologi vid Göteborgs universitet, som leder Sveriges största forskargrupp i rättspsykologi och 2004 startade ett nordiskt forskarnätverk för rättspsykologi.

Ett forskningsspår som fått internationellt genomslag gäller förhör av misstänkta gärningsmän i de situationer där det finns bakgrundsinformation eller bevis. Hur lägger man upp förhöret och spelar ut de kort man har på bästa sätt för att se om personen talar sanning?

– Det handlar om att dra nytta av att skyldiga personer har annorlunda strategier i förhör än oskyldiga personer, förklarar Pär Anders Granhag.

Det är heller inte ovanligt att gärningsmän simulerar minnesförlust. Men hur kan man skilja på äkta och fejkad minnesförlust? Vilka typer av minnesförlust finns det och hur minns vi traumatiska händelser? Psykologiprofessorn och minnesforskaren Sven-Åke Christianson vid Stockholms universitet har gjort många betydande studier inom detta område.

Utredningspsykologi är ett annat stort och allt viktigare område inom rättspsykologin där forskargruppen i Göteborg gjort uppmärksammade studier. Forskarna tittar på hur polisen värderar bevis och information i sitt utredningsarbete och vilka psykologiska faktorer som påverkar polisens sätt att värdera information och bevis.

– Det har relevans för alla verksamheter som bedriver utredningar och är ett område som kommer mycket framöver, säger Pär Anders Granhag.

Studierna visar att utredarna påverkas av sina känslor och är mycket styrda av sin ingångshypotes. De tenderar att anamma information som talar för hypotesen men är skeptiska eller avfärdar information som motsäger den. Ett känt fall där polisen var så kraftigt påverkad av sitt huvudspår att man knappt trodde på motsägande DNA-bevisning är Tommie Karim-fallet. Han satt felaktigt häktad i två månader och utsattes för så pressande och suggestiva förhör för ett bestialiskt mord på sin sambo i Gävle att han nästan själv blev övertygad om att han begått brottet. I själva verket var det sambons fosterbror, den så kallade Gävlekannibalen, som var mördaren. Fallet visar tydligt att utredningsteam inte kan bestå av jasägare utan måste ha med någon som spelar djävulens advokat.

Pär Anders Granhag ger också exempel på några eftersatta områden inom svensk rättspsykologisk forskning. Gärningsmannaprofilering finns det mycket internationell forskning kring, medan området är i sin linda i Sverige. Samma sak gäller forskning kring vittneskonfrontationer.

– Men just där är behovet av svensk forskning inte lika akut eftersom internationella resultat är direkt tillämpbara också för svenska förhållanden. Däremot har de svenska och nordiska länderna ett omedelbart behov av egna studier i domstolspsykologi. Vår rättsliga process är ju lite speciell i och med att vi till exempel har nämndemän och inte någon jury som i exempelvis USA. Detta gör att det ofta blir svårt att importera den forskning som har gjorts i andra länder.

Domstolspsykologi handlar exempelvis om hur domare värderar och lägger samman bevis samt hur de i rätten påverkas av vad som skrivs i tidningarna och av känsloutspel av dem som förhörs.

Att koppla ihop psykologi med domstolsväsendet, brottslighet och rättsväsendet generellt där hårda fakta ska gälla för polis och åklagare kan vid en första snabb anblick anses lite flummigt. Varför är rättspsykologisk forskning egentligen viktig?

– Den har bidragit till den allmänna rättssäkerheten i och med att den sätter ljuset på varför det sker rättsliga haverier och varför oskyldiga människor döms. Det finns också ett värde i att hjälpa vittnen att minnas så väl som möjligt eftersom vittnen är så kolossalt vanliga och används i 95 procent av alla utredningar. DNA kan bara användas i några få procent, säger Pär Anders Granhag.

På bara de senaste femton åren ser han en stor skillnad i hur rättspsykologi tas emot och används inom rättsväsendet.

– Man blir mer och mer öppen för och intresserad av att få in rättspsykologi på vidareutbildningar för domare, åklagare, poliser och tullpersonal. Polisen är också mer och mer hjälpsam och förstår att det är värdefullt att vi får tillgång till autentiskt material när vi gör fallstudier.

Samtidigt tycker Pär Anders Granhag att forskare inom rättspsykologi i större utsträckning borde lära sig mer om de problem som polis, åklagare och domare faktiskt står inför och inte gissa sig till det själva. Ett annat självkritiskt spår gäller tillgängligheten av resultat.

– Rättspsykologi är ett mycket forskningsaktivt område i Sverige men vi är sämre på att föra ut resultaten till dem som bäst behöver dessa forskningsfynd. Det finns en tradition inom psykologin att publicera sig på engelska i internationella vetenskapliga tidskrifter, vilket gör det svårtillgängligt för praktiker i Sverige.

Polisen är den yrkesgrupp inom rättsväsendet som hittills haft mest nytta av den svenska rättspsykologiska forskningen eftersom den forskning som utförts haft

relevans för just dem. Rättspsykologi har fått fäste på polisens grundutbildningar och är numer närmast ett standardinslag i vidareutbildningar för förhørsledare.

– Även andra grupper, som skatteutredare, Migrationsverket och Ekobrottsmyndigheten hör av sig om föreläsningar och för in detta på sina utbildningar, säger Pär Anders Granhag, som också nämner att antalet utbildningar i rättspsykologi på svenska universitet ökat de senaste tio åren och har stort tryck på sig.

Den grupp som tidigare visat viss skepsis gentemot rättspsykologin har främst varit äldre domare, enligt Pär Anders Granhag.

– De kan tycka att de redan känner till allt eller att det som vittnespsykologin har att komma med är sunt förnuft. Det är naturligtvis så att erfarna domare har god koll på en hel del vittnespsykologiska fenomen, men vi har visat att de också fått en del vittnespsykologiska fynd helt om bakfoten, som exempelvis vilket sätt som är det bästa att administrera en vittneskonfrontation på. Många tror att det är mer rättssäkert att låta vittnet se alla som ingår i konfrontationen på en och samma gång, men snart uppemot hundra studier pekar på att det leder till färre felaktiga utpekanden om man får se personerna efter varandra, exempelvis genom att visa foton ett och ett.

Text: Jeanette Neij

Svensk rättspsykologisk forskning

- Det finns organiserade forskningsenheter i rättspsykologi vid universiteten i Göteborg, Stockholm, Lund och vid högskolan i Kristianstad. Några har brett nationellt och internationellt samarbete.
- De senaste tio åren har det kommit en strid ström av rättspsykologiskt orienterade doktorsavhandlingar.
- I dag ges kurser i rättspsykologi vid universiteten i Göteborg, Stockholm och Uppsala samt vid högskolorna i Mälardalen och Kristianstad.
- 2004 inrättades i Göteborg ett nordiskt forskarnätverk för rättspsykologi, NNPL (The Nordic Network for research on Psychology and Law), som även är öppet för baltiska forskare (www.nnpl.net).
- Forskargruppen i rättspsykologi vid Göteborgs universitet bedriver forskning om:
 - lögnens psykologi och tillförlitlighetsbedömningar,
 - beslutsfattande i utredningar och domstol,
 - barn i rättsväsendet,
 - brottsofferfrågor,
 - vittnespsykologi,
 - förhör och utredande intervjuer.
- Forskningsgruppen i rättspsykologi vid Stockholms universitet bedriver forskning om bland annat:
 - simulerad och genuin glömska hos gärningsmän,
 - gärningsmän till grova våldsbrott,
 - barns minnen av sexuella övergrepp,
 - polisens traumatiska upplevelser i tjänsten,
 - minnesförlust hos gärningsmän,
 - kvinnor som förövare till sexuella övergrepp,
 - hur barn och vuxna minns och kan berätta om traumatiska upplevelser i samband med brott, olyckor och katastrofer.

Gruppen utvecklar också nya metoder för förhørs- och intervjumetodik samt analyserar hur offer, vittnen och gärningsmän uppfattar förhörssituationen.

Materialet får inte publiceras eller kopieras, vare sig helt eller delvis, utan författarens tillstånd.